

Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ ΣΤΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΣΠΥΡΟΥ ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

1. Τò πρόβλημα και τò πρόγραμμα

Ἡ ἀποψινὴ ἐκδήλωση ἀποτελεῖ τὸ ἀπὸ μακροῦ ὀφειλόμενο φιλολο-
γικὸ μνημόσυνο γιὰ τὸν Σπύρο Κυριαζόπουλο, τὸν πανεπιστημιακὸ δά-
σκαλο καὶ φιλόσοφο, τὸν ποιητὴ καὶ στοχαστὴ, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ ποίηση, ἡ
θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία ἔχουν ὡς κοινὸ σκοπὸ νὰ πείσουν τὴν ἐλευθερία
νὰ τεθεῖ στὴν ὑπηρεσίᾳ τῆς ἀγάπης γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Καὶ τὸ ἐρώτημα πε-
ρὶ ἀνθρώπου προκύπτει στὴ φιλοσοφία τοῦ Κυριαζόπουλου ὡς ἀναπροσα-
νατολισμὸς τοῦ ἐρωτήματος περὶ Θεοῦ. Πράγματι ὁ Κυριαζόπουλος το-
νίζει ὅτι, πρὶν νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ, πρέπει νὰ διε-
ρευνηθεῖ, ποῖος εἶναι αὐτός, ὁ ὁποῖος θέτει τὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ, δηλαδὴ
πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ προηγουμένως, πῶς καὶ γιὰτί ὁ ἄνθρωπος ὡς συγκε-
κριμένη ὑπαρξὴ συναντᾶται μὲ αὐτὸ τὸ θεμελιῶδες ἐρώτημα. Διότι στὴν
πραγματικότητα ὁ κάθε ἄνθρωπος συναντᾷ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, ἢ μᾶλλον
τὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ συναντᾷ τὸν κάθε ἄνθρωπο γιὰ λόγους καὶ αἰτίες
ποὺ εὐρίσκονται στὴ σχέση ὑπαρξὸς καὶ ὑπέρβασης.

Τὸ ἐρώτημα ὅμως περὶ Θεοῦ δὲν ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Κυριαζόπουλο ἓνα
εὐκαιριακὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ὑποβαθμισθεῖ, γιὰ νὰ ἀναδειχθεῖ
ὁ ἄνθρωπος. Ἀντιθέτως γιὰ τὸν Κυριαζόπουλο τὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ δὲν
ἦταν μόνον τὸ καίριο φιλοσοφικὸ ἐρώτημα, ἀλλὰ ἦταν καὶ τὸ ἀποφασιστι-
κὸ γεγονὸς τῆς προσωπικῆς ὑπαρξὸς καὶ τῆς βιωματικῆς ἐμπειρίας του
σύμφωνα μὲ ὅσα ἔχει γράψει ὁ ἴδιος *expressis verbis*¹. Ὁ Κυριαζόπουλος
ὅμως δὲν ἔδωσε προτεραιότητα στὸν διηγηματικὸ ἢ στὸν ἐξομολογητικὸ
λόγο μυστικῆς καὶ μυθικῆς ὕψης, ἀλλὰ διατύπωσε μὲ φιλοσοφικὴ θεώρη-
ση, ἡ ὁποία στηρίζεται στὴ συστηματικὴ διερεύνηση τοῦ ἐρωτήματος πε-
ρὶ Θεοῦ, χρησιμοποιοῦν ἐπιχειρήματα, ἀσκεῖ κριτικὴ σὲ φιλοσοφικὲς καὶ σὲ

1. Σπ. Δ. Κυριαζόπουλος, *Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ*. Ἀθήναι,
1960 σ. IV-V.

θεολογικές απόψεις και συνοδεύεται από την έλλογη βεβαιότητα της έλέγξιμης έγκυρότητας. Συνεπώς ή φιλοσοφική θεώρηση του Κυριαζόπουλου διατηρεῖ και σήμερα την επικαιρότητά της και συνεχίζει να είναι έμπλεγμένη στις άναζητήσεις και στις αντιφάσεις του κριτικού στοχασμού και του κριτικού διαλόγου.

Ὁ Κυριαζόπουλος συνδέει τὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ τόσο πρὸς τὴ μεταφυσικότητα τοῦ ἀνθρώπου ὅσο και πρὸς τὴ ριζικὴ ὑπαρξιακὴ ἐμπειρία. Ἡ κριτικὴ τοῦ Κυριαζόπουλου στὴ θεολογία και στὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἀποδιάρθρωση τῆς μεταφυσικῆς στὶς ποικίλες ἐκφάνσεις της ὡς ἐπιστημονικῆς γνώσης τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, εἴτε αὐτὲς οἱ ἐκφάνσεις εἶναι φιλοσοφικὲς εἴτε εἶναι ποιητικὲς εἴτε ἀνήκουν στὴ φιλοσοφοῦσα χριστιανικὴ θεολογία. Ὅποτε ἡ κριτικὴ τῆς μεταφυσικῆς μεταβάλλεται σὲ κριτικὴ ἐναντίον τῆς ἔως τώρα μεταφυσικῆς και εἶναι πλέον ἡ ἀποδιάρθρωση τῆς ὄντο-θεο-λογίας ὡς γνωσιακοῦ ἐγχειρήματος τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος ὑποκαθιστᾷ τὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ διὰ σειρᾶς κρίσεων περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τὸν Κυριαζόπουλο ἡ ἀποδιάρθρωση τῆς ὄντοθεολογίας πρέπει νὰ παράσχει στὴν ὑπαρξὴ τὸ ἀρχιμῆδειο σημεῖο αὐθεντικότητας, ὅποτε ἡ ὑπαρξὴ, ἀφοῦ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ἱστορίας και ἀπὸ τὴν ὑπερτροφία τοῦ ὀρθολογισμοῦ, θὰ μπορέσει νὰ κατανοήσῃ τὴν ἐλευθερία της ὡς ὑπερβατικὴ δωρεὰ και συγχρόνως ὡς αὐθυπέρβαση. Ὅπωςδὴποτε τὸ φιλοσοφικὸ ἐγχείρημα τοῦ Κυριαζόπουλου συνοδεύεται ἀπὸ ἰσχυρὲς ἀπαιτήσεις ἐγκυρότητας, τῶν ὁποίων ἡ ἐμβέλεια πρέπει νὰ διερευνηθεῖ.

Πάντως ἀπὸ τὰ δύο ἔργα τοῦ Κυριαζόπουλου, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀντιστοιχίως τοὺς τίτλους *Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ* (1960)¹ και *Ἐλευθερία και αὐθυπέρβασις* (1962)² προκύπτει ἓνα φιλοσοφικὸ σχέδιμα τριῶν φάσεων, δηλαδὴ α) κριτικὴ τῆς ὄντοθεολογίας, β) φαινομενολογία τῆς μεταφυσικότητας, και γ) μεταφυσικὴ ἀνθρωπολογία. Οἱ δύο πρῶτες φάσεις ἀνασυγκροτοῦνται ἀπὸ τὸ ἔργο *Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ* (1960), στὸ ὁποῖο περιέχονται τόσο ἡ κριτικὴ ἄλλων θεωριῶν ὅσο και ἡ διατύπωση τῶν βασικῶν γραμμῶν μιᾶς νέας θεωρίας, καθόσον ἐπιστημολογικῶς ἡ κριτικὴ μιᾶς ὑπάρχουσας θεωρίας δὲν ἰσοδυναμεῖ αὐτομάτως πρὸς μιὰ νέα θεωρία. Ἡ τρίτη φάση ἀνασυγκροτεῖται ἀπὸ τὸ ἔργο *Ἐλευθερία και αὐθυπέρβασις* (1962), τὸ ὁποῖο ἔχει συστηματικὸ χαρακτήρα. Ἀπὸ τίς τρεῖς φάσεις, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πρώτη πού εἶναι κριτικὴ και ἀπὸ τίς δύο ἄλλες πού εἶναι συστηματικὲς, ἡ δεύτερη φάση, δηλαδὴ ἡ

1. Ἡ πρώτη δημοσίευση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἐγινε σὲ συντομότερη μορφή τὸ 1959. Βλ. Σπ. Δ. Κυριαζόπουλος, *Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ*, στή: *Θεολογία* 30 (1959) σ. 459-491 και σ. 649-685.

2. Σπ. Δ. Κυριαζόπουλος, *Ἐλευθερία και αὐθυπέρβασις*. Ἀθῆναι, 1962.

κεῖνη, τὴν ὁποία ἐχαρακτήρισα ὡς φαινομενολογία τῆς μεταφυσικότητος, διαμεσολαβεῖ μεταξύ τῶν δύο ἄλλων καὶ συγχρόνως προσδιορίζει τὸ πλαίσιον τῆς θεμελίωσός τους. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ φαινομενολογία τῆς μεταφυσικότητος ἀποτελεῖ τὸ κλειδὶ γιὰ τὴν κατανόηση καὶ τὴν ἐρμηνεία τοῦ συγκεκριμένου φιλοσοφικοῦ σχεδιάσματος καὶ ἴσως καὶ ὅλης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κυριαζόπουλου.

Ὁ συστηματικὸς ἱστὸς τοῦ σχεδιάσματος τοῦ Κυριαζόπουλου διαμορφώνεται ὑπὸ τὸ κλῆμα τῆς νεώτερης καὶ τῆς σύγχρονης κριτικῆς τῆς μεταφυσικῆς, ὅπως εἶναι κυρίως οἱ κριτικές, τίς ὁποῖες εἶχαν διατυπώσει ὁ Kant, ὁ Heidegger, ὁ Jaspers καὶ ὁ Buber. Ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ φιλοσοφικὸ τοπίο παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον ὡς συγκρίσιμα θεωρητικὰ ἐγχειρήματα τὰ προλεγόμενα στὴ μεταφυσική, τὰ ὁποῖα εἶχε διατυπώσει ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος, καθὼς καὶ ἡ συνολικὴ θεολογικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ὑπαρξισμού ἀπὸ τὸν Νικόλαο Νησιώτη. Ἴσως πὺδ σημαντικὴ ἀπὸ ὅ,τι διαπιστώνεται ἐκ πρώτης ὄψεως, εἶναι ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἱ. Ν. Θεοδωρακόπουλου, τοῦ ὁποίου τίς παραδόσεις εἶχε παρακολουθήσει ὁ Κυριαζόπουλος. Αὐτὴ ἡ ἐπίδραση μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθεῖ στὸν ρόλο, τὸν ὁποῖο προσγράφει ὁ Κυριαζόπουλος στὸν Πλωτῖνο γιὰ τὴ δικμύρφωση τῆς φιλοσοφοῦσας χριστιανικῆς θεολογίας.

2. Ἡ κριτικὴ τῆς ὄντοθεολογίας

Ἡ πρώτη φάση τοῦ φιλοσοφικοῦ σχεδιάσματος τοῦ Κυριαζόπουλου μπορεῖ νὰ χαρακτηρισεῖ ὡς ἐφαρμογὴ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Heidegger γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀποδιάρθρωσης τῆς ἱστορίας τῆς ὄντολογίας καὶ γιὰ τὴ μεταφυσικὴ ὡς ὄντοθεολογία. Κατὰ τὸν Heidegger ἡ μεταφυσικὴ ἀπεργάσθηκε τὴ συσκότιση τῆς ὄντολογικῆς διαφορᾶς, ἐπειδὴ ἔθεώρησε τὸ ὕψιστο στοιχεῖο ὡς τὸ ὄν καὶ ἐξέλαβε τὴν ἀλήθεια ὡς ἀλήθεια τοῦ ὄντος καὶ ὄχι ὡς ἀλήθεια τοῦ εἶναι, τὸ ὁποῖο προηγεῖται τοῦ ὄντος καὶ τῶν ὄντων. Ἐνῶ ὅμως ὁ Heidegger ἔχει ὡς κύριο σημεῖο ἀναφορᾶς τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ εἶναι, ὁ Κυριαζόπουλος θέτει στὸ κέντρο τὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ.

Ἐνδεχομένως γιὰ τὸν Κυριαζόπουλο νὰ ἦταν μιὰ ἐνθαρρυντικὴ ἀφετηρία ἐκεῖνο τὸ ὑποθετικὸ ἐρώτημα τοῦ Heidegger γιὰ τὸ ἀν ἡ χριστιανικὴ θεολογία θὰ ἔχει τὸ θάρρος νὰ ἀποσεῖσει τὸ ὄντοθεολογικὸ ἄχθος, νὰ ἀντιμετωπίσει τὴ φιλοσοφία -δηλαδή τὴ μεταφυσικὴ- ὡς μωρία καὶ ἀπάτη καὶ τελικῶς νὰ τὴν ἀπορρίψει¹. Πράγματι ἡ μομφὴ τῆς ὄντοθεολογίας,

1. M. Heidegger, *Was ist Metaphysik?* Fünfte durch Einleitung und Nachwort vermehrte Auflage. Frankfurt a. M., 1949 σ. 18.

τὴν ὁποία ὁ Heidegger προσάπτει καὶ στὴ χριστιανικὴ θεολογία, ἀποτελεῖ θεμελιῶδες ἐπιχείρημα γιὰ τὸν Κυριαζόπουλο, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρο «ὄντοθεολογία» μὲ ἐντελῶς ἀρνητικὴ σημασία¹ καὶ ἐπιρρίπτει σὲ ὁλόκληρη τὴ χριστιανικὴ θεολογία τὴν «ὄντοποίηση τοῦ Θεοῦ»². Κατὰ τὸν Κυριαζόπουλο ὁ Θεὸς τῆς χριστιανικῆς θεολογίας εἶναι ὁ «ὄντικὸς Θεός»³ ὁ ὁποῖος εἶναι «ἀνάλογος τῶν ὄντων»⁴ καὶ διαθέτει «ὄντικες ιδιότητες»⁵ καὶ «ὄντικες τελειότητες»⁶. Ὅποτε ἡ συμπόρευση χριστιανικῆς θεολογίας καὶ μεταφυσικῆς ἀποκαλύπτεται ὡς συμπαιγνία γιὰ τὴν ὑποβάθμιση τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ.

Μιὰ ἄλλη σημαντικὴ διαφορὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ σχεδιάσματος τοῦ Κυριαζόπουλου ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Heidegger ἀναφέρεται στὴν «ένοχοποίηση» τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Heidegger εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι ὁλόκληρη ἡ δυτικὴ φιλοσοφία -καὶ κάποια ἄλλη φιλοσοφία δὲν ὑπῆρξε στὴν ἱστορία- εἶναι ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἕως περίπου καὶ τὸν Nietzsche μεταφυσικὴ καὶ ὄντοθεολογία καὶ ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ ἓνα ὀλικὸ συσχετισμὸ σύγχυσης, ὁ ὁποῖος ἔχει ὑποκαταστήσει τὸ εἶναι διὰ τοῦ ὄντος καὶ τὴν ἀλήθεια διὰ τῆς ὀρθότητος. Ἡ δυτικὴ φιλοσοφία εἶναι μεταφυσικὴ, ἐπειδὴ ἀναζητεῖ τὸ ὄν «μετὰ τὴ φύση» καὶ ἐκτὸς τῆς χρονικότητος, εἶναι ὄντοθεολογία, ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸν Θεὸ ὡς τὸ ὄν καὶ ὁμιλεῖ περὶ Θεοῦ χρησιμοποιοῦντας τὶς κατηγορίες τοῦ ὄντος. Κατὰ τὸν Heidegger αὐτὴ ἡ πλάνη ἀρχίζει μὲ τὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἐταύτισε τὸ εἶναι πρὸς τὴν οὐσία -ιδέα, δηλαδὴ ἐτοποθέτησε στὴ θέση τοῦ εἶναι ἓνα συγκεκριμένο ὄν, καὶ συγχρόνως ὑποκατέστησε τὴν ἀλήθεια ὡς μὴ κρυπτότητα τοῦ εἶναι διὰ τῆς ἀλήθειας ὡς ὀρθότητος τῆς παράστασης⁷. Ὅποτε κατὰ τὸν Heidegger ὅλη ἡ δυτικὴ φιλοσοφία εἶναι πλατωνισμὸς καὶ ὁ Πλάτων εἶναι περίπου ὁ «καταραμένος φιλόσοφος» καὶ ὥστόσο ὁ μόνος φιλόσοφος, ἐναντίον τοῦ ὁποῖου ἀξίζει νὰ διεξαχθεῖ ὁ φιλοσοφικὸς ἀγὼνας.

Ὅπως δὴποτε αὐτὸς ὁ στιγμχτισμὸς τοῦ Πλάτωνος συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐσκεμμένη ἄγνοια τοῦ Heidegger γιὰ τὸν νεοπλατωνισμὸ. Ὁ Κυριαζόπουλος δέχεται ὅτι ὁλόκληρη ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία προσπάθησε «νὰ ἄρει τὸν ὄντολογικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐννοίας τῆς Θεότητος»⁸, κα-ν

5. Κυριαζόπουλος, *Ἐλευθερία καὶ αὐθυπέμβασις* δ.π., σ. 8, σ. 140 σύγκρ. καὶ τὴ ὑπαινικτικὴ ἀναφορὰ στὴ σ. 2.

1. δ.π. σ. 9.

2. δ.π. σ. 9.

3. δ.π. σ. 9.

4. δ.π. σ. 4.

6. δ.π. σ. 6.

7. Βλ. κυρίως M. Heidegger, *Platons Lehre von der Wahrheit Mit einem Brief über den «Humanismus»*. Zweite Auflage. Bern, 1954 ἰδίως σ. 46 κ.ε.

8. Κυριαζόπουλος, *Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ* δ.π. σ. 20.

θόσον ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία -μὲ ἐξαίρεση τὸν Ἀριστοτέλη- ἐθεώρησε τὴ Θεότητα ἀπρόσιτη γιὰ τὶς κατηγορίες τῆς γνώσης. Ὅπως υποστηρίζει ὁ Κυριαζόπουλος, αὐτὴ ἡ προσπάθεια κορυφώνεται στὴν ἐρμηνεία τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὸ εἶναι τοῦ Παρμενίδου¹, ἀλλὰ ἡ ἀκμὴ τῆς συμπίπτει μὲ τὴ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία καὶ κατὰ πρῶτον λόγον μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου, ὁ ὁποῖος εἶναι «ὁ μεγαλύτερος "ἐπεκεινολόγος" τῆς Ἱστορίας»², καθόσον ὁ Πλωτῖνος μὲ τὸν φιλοσοφικὸ στοχασμὸ του στρέφεται πρὸς τὸ ἐπέκεινα τῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα τῆς ἱστορίας τῆς μεταφυσικῆς.

Ἡ «Ἱστορία» θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Κυριαζόπουλο τόσο ὡς ἡ χρονικὴ ἐκστατικότητά τῆς ὑπαρξῆς νοουμένη μὲ ἀφετηρία τὴν ὑπερβατικὴ πρωταρχὴ ὅσο καὶ ὡς ἐκπτωτὴ ἱστορία τῆς ὀντοθεολογίας. Ἄν καὶ ὁ Κυριαζόπουλος ὡς πρὸς τὴν κριτικὴ ἀποτίμηση τῆς ἱστορίας τῆς μεταφυσικῆς φαίνεται νὰ κυμαίνεται μεταξὺ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Heidegger καὶ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Jaspers, τελικῶς ἐπιλέγει τὴ ριζικὴ λύση τοῦ Heidegger γιὰ τὴν ἀποδιάρθρωση τῆς ἱστορίας τῆς μεταφυσικῆς. Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ὁ Jaspers ἀσχεῖ κριτικὴ στὴ μεταφυσικὴ, ἀλλὰ ἀναγνωρίζει τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς «ἀπόθεμα ἀνεξάντλητης ἀλήθειας»³. Ἡ συμφωνία τοῦ Κυριαζόπουλου πρὸς τὸν Jaspers γίνεται φανερὴ στὴν ἀποψη γιὰ τὴν ἔνταξη μεταξὺ τῆς παρουσίας τοῦ ὑπερβατικοῦ στοιχείου καὶ τῆς παράδοσης τῆς μεταφυσικῆς⁴. Ἐνῶ ὅμως εἶναι κατανοητὴ ἡ ἔνταξη μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο στοιχείων, ἐπιφυλάξεις δημιουργεῖ ἡ γνώμη τοῦ Κυριαζόπουλου ὅτι «ἡ ἄρσις τῆς ἱστορικῆς Μεταφυσικῆς ἀναγγέλλει τὴν αἰωνίαν Μεταφυσικότητα»⁵.

Τὸ σχῆμα τῆς ἐκπτωτῆς ἱστορίας τῆς μεταφυσικῆς, τὸ ὁποῖο προβάλλει ὁ Heidegger, ἔχει γίνεи ἀποδεκτὸ μὲ διάφορες μορφές καὶ ἀπὸ ἄλλους φιλοσόφους, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι ὁ Κυριαζόπουλος ἀλλὰ καὶ ἡ Hannah Arendt, γιὰ νὰ ἀναφέρω ἓνα ἄλλο παράδειγμα. Ἡ Hannah Arendt στὸ ἔργο της *The Human Condition* (1958) ἀσχεῖ κριτικὴ στὴν ἕως τῶρα ἱστορία τῆς πολιτικῆς πράξης καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ πραγματικὴ πολιτικὴ παρουσιάστηκε μόνον στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ πόλη καὶ ὅτι ἐκτοτε -παρὰ τὶς κάποιες ἀναλαμπές- παρήκμασε καὶ ἐφθασε στὸ τέλος της, ὅταν ὁ Marx ὑποκατέστησε τὸ «ζῶον πολιτικόν» διὰ τοῦ «animal laborans». Ἐνῶ ὅμως ἡ Hannah Arendt δέχεται μιὰ ἱστορικὴ ἐποχὴ τῆς αὐθεντικῆς πολιτικῆς καὶ καταλήγει σὲ ἀρνητικὴ διάγνωση τοῦ μέλλοντος, ὁ Κυριαζό-

1. δ.π. σ. 20.

2. δ.π. σ. 21.

3. K. Jaspers, *Einführung in die Philosophie*. München, 1958 σ. 137.

4. Σύγκρ. π.χ. Κυριαζόπουλος δ.π. σ. 53 καὶ K. Jaspers, *Philosophie*. Zweite, unveränderte Auflage. Berlin, 1948 σ. 682-683.

5. Κυριαζόπουλος δ.π. σ. 53.

πουλος διαπιστώνει ὅτι μόλις στὴ φιλοσοφία τῶν ἡμερῶν του καὶ κυρίως στὴ δική του φιλοσοφία ἀρχίζει τὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ νὰ τίθεται στίς σωστὲς διαστάσεις του. Ἡ ὄντοθεολογία ὡς μεταφυσικὴ γνώση τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἶχε τὴν ἀπατηλὴ πεποίθηση ὅτι εἶχε δώσει ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ, ἀλλὰ, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Κυριαζόπουλος, ἐμεινε «μακρὰν τῆς Ὑπερβατικότητος»¹. Οἱ προηγούμενες δὴθεν ἀπαντήσεις στὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ ἦσαν προερωτηματικά ἐγχειρήματα, τὰ ὁποῖα δὲν κατόρθωσαν νὰ διαβλέψουν ὅτι τὸ κύριο πρόβλημα ἀναφέρεται στὸν ἐρωτῶντα, καθόσον ὁ ἐρωτῶν συναντᾷ τὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ ὡς ὁ ἐρωτώμενος².

Ὁ Κυριαζόπουλος ἀνασυγκροτεῖ τὴν ὄντοθεολογία ὑπὸ τὸ πρῖσμα συγκεκριμένων κατηγοριῶν, οἱ ὁποῖες σηματοδοτοῦν τὶς ἐσφαλμένες ἀπαντήσεις: Εἴτε ὡς ἡ κατάφαση, εἴτε ὡς ἡ ἀπόφαση, εἴτε ὡς ἡ ταύτιση εἴτε ὡς ἡ ταυτότητα, εἴτε ὡς ἡ ἀπουσία, εἴτε ὡς ἡ γένεση τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ δηλώνεται κάθε φορά κάποια ἀπὸ τὶς πλάνες τῆς ὄντοθεολογίας. Γιὰ τὸν Κυριαζόπουλο ἔχουν προτεραιότητα αὐτὲς οἱ πλάνες, οἱ ὁποῖες περικλείονται στίς φιλοσοφικὲς καὶ θεολογικὲς θέσεις καὶ ὄχι ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας. Οἱ πυκνὲς ἀντιρρήσεις τοῦ Κυριαζόπουλου, οἱ ὁποῖες τεκμηριώνονται μὲ ἐπιλεκτικὲς δοξογραφικὲς ἀναφορές, ἀπαρτίζουν μιὰ μετωπικὴ ἀντιπαράθεση ἀπέναντι στὴ φιλοσοφία καὶ στὴ θεολογία ἀπὸ τοὺς προσωκρατικοὺς φιλοσόφους ἕως τοὺς φιλοσόφους καὶ θεολόγους τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Κυριαζόπουλου ἀξίζουν μιὰ διεξοδικὴ μετακριτικὴ ἀνάλυση, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐδῶ. Ὡστόσο ὁρισμένες ἐπισημάνσεις μποροῦν νὰ εἶναι ἐνδεικτικὲς γιὰ τὴν ἐν πολλοῖς εἰκονοκλαστικὴ κριτικὴ τὴν ὁποία ἀσκεῖ ὁ Κυριαζόπουλος.

Καὶ ἡ καταφατικὴ καὶ ἡ ἀποφατικὴ θεολογία θεωροῦνται ἀπὸ τὸν Κυριαζόπουλο ὡς μορφὲς μυθολογίας. Ἡ καταφατικὴ θεολογία τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη ἐπιβαρύνει τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ μὲ τόσα πολλὰ θετικὰ κατηγορήματα, ὥστε καταλήγει στὴν ὑπερθετικοποίηση καὶ ὄχι στὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ³. Ἐπίσης ἀπορρίπτεται καὶ ἡ ἀποφατικὴ θεολογία τοῦ Ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, ἡ ὁποία ὡς μεῖγμα ἀπόψεων δὲν εἶναι οὔτε ὀρθόδοξος χριστιανισμὸς οὔτε ἀμιγῆς νεοπλατωνισμὸς καὶ συνάμα ἀντιμετωπίζει τὸ θεῖο ὡς «ἀσιατικὴν ὑπερθεότητα»⁴. Ἐπιπλέον ὁ Κυριαζόπουλος στρέφεται ἐναν-

1. δ.π. σ. 192.

2. δ.π. σ. 12 βλ. π.χ. σ. 1, σ. 108, σ. 196.

3. δ.π. σ. 11. Βλ. καὶ τὴν κριτικὴ στὴ σ. 12.

4. δ.π. σ. 31. Βλ. καὶ τὴν κριτικὴ στὴ σ. 71, ὅπου συγκρίνονται ἡ καταφατικὴ καὶ ἡ ἀποφατικὴ θεολογία ὡς ἐγχειρήματα γιὰ τὴν ἀπόδοση θετικῶν κατηγορημάτων στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Σύγκρ. καὶ σ. 154.

τίον τῶν συστηματικῶν συνθέσεων στὴ θεολογία καὶ στὴ φιλοσοφία καὶ ἀπὸ τὴν κριτικὴ δὲν ἐξαιρεῖ οὔτε τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό¹. Ὁ ἴδιος ὅμως ὑποστηρίζει ὅτι στὴν Ἀνατολὴ ἡ ἀποφατικὴ θεολογία ἀνέστειλε τὴ δημιουργία συστηματικῶν συνθέσεων καὶ ὁδήγησε στὴν προσκύνηση, στὴ δοξολογία καὶ στὴν προσευχή², ἐνῶ στὴ Δύση ὁδήγησε στὸν μηδενισμό καὶ στὸν ἀγνωστικισμό.

Ἀλλὰ καὶ ἡ συγκομιδὴ τῆς φιλοσοφίας τόσων αἰῶνων εἶναι κατὰ τὸν Κυριαζόπουλο ἀρνητικὴ. Οἱ ρίζες τῆς πλάνης εὐρίσκονται στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ ἡ πλάνη ἤλθε στὸν κόσμο, ὅταν ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς θεολόγους γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔκθεση τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως. Ἐνῶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ ἡ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία προσπάθησαν νὰ ἀπαντήσουν στὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ, ἡ νεώτερη καὶ ἡ σύγχρονη φιλοσοφία -πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων- ἀπαντοῦν ἐμμέσως ἢ ἀμέσως ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου καὶ καταλήγουν κατὰ τὸν Κυριαζόπουλο στὴν αὐτοθέωση τοῦ ἀνθρώπου³.

Ἐνῶ γιὰ ὀρισμένους κοινωνιολόγους καὶ φιλοσόφους ἡ σύγχρονη ἐποχὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν υποχώρηση τῆς θρησκείας, ἀπὸ τὴν ἐκκοσμίκευση καὶ ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα, ὁ Κυριαζόπουλος διαπιστώνει ὅτι ἡ ἐποχὴ μας χαρακτηρίζεται ἀπὸ νεο-ειδωλολατρεῖς, καθόσον ὁ Θεὸς ἔγινε ἐγκόσμιος καὶ ἡ τυφλὴ ἐμπιστοσύνη στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν τεχνικὴ εἶναι ἕνα ὑποκατάστατο τῆς θρησκευτικότητος⁴. "Ὅ,τι προκύπτει ὡς πικρὸς καρπὸς τῆς ἕως τώρα θεολογίας καὶ φιλοσοφίας εἶναι κατὰ τὸν Κυριαζόπουλο ἡ «ὑβρις» τοῦ δυτικῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ ἐκθρονίσει τὸν Θεὸ καὶ νὰ χρισθεῖ ὁ ἴδιος μονοκράτωρ⁵.

3. Φαινομενολογία τῆς μεταφυσικότητος

Ἡ δεύτερη φάση τοῦ φιλοσοφικοῦ σχεδιάσματος τοῦ Κυριαζόπουλου ἔχει τὸν χαρακτήρα «προοπτικῆς»⁶ καὶ προσφέρει τὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ἐξοδὸ ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ μεταφυσικὴ καὶ συγχρόνως καὶ τὰ σημεῖα προσανατολισμοῦ πρὸς ἕνα νέο φιλοσοφικὸ ἐγχείρημα, τὸ ὁποῖο ὅμως ἔχει μάθει ἀπὸ τὰ λάθη τοῦ παρελθόντος. Ἐπιπλέον ἡ φαινομενολογία τῆς

1. δ.π. σ. 30.

2. δ.π. σ. 34, σύγκρ. καὶ σ. 40 γιὰ τὴν υποχώρηση τῆς φιλοδοξίας γιὰ δημιουργία συστημάτων, βλ. καὶ σ. 81-82.

3. δ.π. σ. 196.

4. δ.π. σ. 117-118.

5. δ.π. σ. 197.

6. δ.π. σ. 199.

μεταφυσικότητας μπορεί νὰ προσφέρει καὶ τὴν τελικὴ αἰτιολόγηση γιὰ τὸν δρόμο, τὸν ὁποῖον ἀκολούθησαν ἡ φιλοσοφία, ἡ κοσμικὴ θρησκευτικὴ ποίηση καὶ ἡ χριστιανικὴ θεολογία.

Ἡ ἔκφραση «φαινομενολογία τῆς μεταφυσικότητας» δὲν χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Κυριαζόπουλο, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀναφέρει τὴ «φαινομενολογία τῆς ἀντιφάσεως»¹. Ἀλλὰ κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ ἔκφραση ἀποδίδει τὴν ἐνιαίαν φαινομενολογικὴ διερεύνηση τόσο τῆς ἀντίφασης ὅσο καὶ τοῦ ἐρωτήματος, καθόσον μεταφυσικότητα, ἀντίφαση, ἐρώτηση δὲν συμβαίνουν ἐρήμην τοῦ ἐρωτωμένου, δηλαδὴ ἐρήμην τῆς ὑπαρξῆς, ἡ ὁποία εὐρίσκει τὸν ἑαυτό της πάντοτε ἐντὸς τῆς σχέσεως πρὸς τὸ ὑπερβατικὸ στοιχεῖο. Στὴν πραγματικότητα δηλώνεται ἡ ἀπόκλιση μεταξὺ λογικοῦ καὶ ὑπερλογικοῦ στοιχείου, ἡ ὁποία προκύπτει κατὰ τὸν ἀναπροσανατολισμὸ τοῦ ἐρωτήματος περὶ Θεοῦ ἀπὸ τὴν ὑπερβατικὴ οὐσία στὴν ἐρωτωμένη ὑπαρξὴ καὶ ἀναγινώσκεται στὴ φαινομενολογικὴ διάρθρωση τοῦ ἐρωτᾶν. Βεβαίως δὲν πρόκειται γιὰ τὴ γραμματικὴ ἢ συντακτικὴ διάρθρωση τοῦ ἐρωτᾶν ἐν γένει, ἀλλὰ γιὰ τὴ διάρθρωση τοῦ μοναδικοῦ θεμελιώδους ἐρωτήματος, τοῦ ἐρωτήματος περὶ Θεοῦ, δηλαδὴ τοῦ ἐρωτήματος, στὴ διάρθρωση τοῦ ὁποίου ἀνιχνεύουμε τὴν ὑπέρβαση τῶν στατικῶν ὅρων τῆς κρίσης.

Ὅπως δὴποτε ἡ κριτικὴ στὴ στατικὴ ἀλήθεια τῆς κρίσης ἔχει τὸ πρότυπό της στὶς ἀπόψεις τοῦ Hegel γιὰ τὴ θεωρησιακὴ πρόταση. Ὁ Κυριαζόπουλος ὅμως μὲ τὴ δική του κριτικὴ στὴν ἀλήθεια τῆς κρίσης καὶ μὲ τὴν παραπομπὴ σὲ ὅ,τι ὑπερβαίνει τὴν κρίση καὶ δὲν ἐγκλείεται σὲ αὐτήν, ἀκολουθεῖ ὡς κάποιον βαθμὸ τὸν Heidegger². Μάλιστα ὁ Κυριαζόπουλος ἀποδίδει τόση σημασία στὴν ἐρώτηση, ὥστε θεωρεῖ ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ προετοιμασία καὶ ἡ θέση ἐρωτημάτων καὶ ὄχι ἡ διατύπωση κρίσεων, ὁπότε ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν ἐντολὴ τῆς σιωπῆς γιὰ τὸ ὑπερβατικὸ στοιχεῖο³. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ φαινομενολογικὴ διερεύνηση προσγράφει τὴν ἐξαιρετικὴ ποιότητα ὄχι στὶς καθημερινὲς ἐρωτήσεις, στὰ ἐπιστημονικά, στὰ φιλοσοφικά ἢ στὰ ἐπιστημολογικά ἐρωτήματα, ἀλλὰ στὸ κατ' ἐξοχὴν ἐρώτημα, στὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀνακύπτει καὶ ἡ δύναμη τῆς ὑπαρξῆς νὰ ἀποδιαρθρώσει τὴ μεταφυσικὴ καὶ συγχρόνως νὰ διατηρήσει ἀνοιχτὴ τὴν προοπτικὴ τῆς μεταφυσικότητας, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρίσκεται καὶ ἡ ἴδια.

Ὑπὸ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις ὁ Κυριαζόπουλος προσγράφει τὴν προτεραιότητα στὴν ὑπαρξὴ καὶ ὄχι στὸν λόγο. Ὁ λόγος προέρχεται ἀπὸ τὴ

1. δ.π. σ. 199, σ. 209.

2. δ.π. σ. 8, σ. 129. Σύγκρ. M. Heidegger, *Platons Lehre von der Wahrheit. Mit einen Brief über den «Humanismus»*. Zweite Auflage. Bern, 1954 σ. 44.

3. Κυριαζόπουλος δ.π. σ. 209.

μεταφυσική τῆς οὐσίας, συνδέεται μὲ τὴν πρόσβαση στὴ γνώση τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ καταλήγει στὴν ὑπερτροφία τοῦ ὀρθοῦ λόγου τῶν συστημάτων καὶ τῶν τελικῶν κρίσεων. Ἡ ὑπαρξὴ ἔχει τὴ δύναμη νὰ διακόπτει ἢ τουλάχιστον νὰ ὑπερβαίνει τὸν σωρευτικὸ χρόνον καὶ σὲ αὐτὴν τὴ διακοπὴ νὰ ἀπελευθερώνεται. Διότι ὁ σωρευτικὸς χρόνος, δηλαδὴ ὁ χρόνος, ὁ ὁποῖος δὲν διακόπτεται καθόλου ἀπὸ τὴν κατάστασι τῆς ὑπαρξιακῆς ἐμπειρίας, δημιουργεῖ τὴν πλαστὴ διάρκειά τῆς οὐσίας. Ἐνῶ ἡ ὑπαρξὴ διασώζει τὴν αὐθεντικότητά της ὡς τὴν προοπτικὴ τῆς μεταφυσικότητος, ὁ ὀρθὸς λόγος ὡς δημιουργὸς τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν συστημάτων τῆς μεταφυσικῆς συσκοτίζει τὴν αὐθεντικότητά τῆς ὑπαρξῆς, τὴν ὁποία πρέπει νὰ ὑπηρετεῖ. Ἐνῶ ἡ μεταφυσικότητα σημαίνει τὴν ὑπέρβαση τοῦ χρόνου, ἡ μεταφυσικὴ ὡς θεωρητικὸ ἐγχείρημα, ὡς τελικὴ θεωρητικὴ γνώση, ὡς σύστημα εἶναι ἡ συνέπεια τῆς ἐν χρόνῳ παρουσίας τῆς μεταφυσικότητος. Ὅταν ὁ Κυριαζόπουλος ἀντιπαραθέτει τὴ μεταφυσικότητα στὴ μεταφυσική, πλησιάζει τὴ γνώμη τοῦ Jaspers ὅτι ἡ πραγματικότητα τῆς ὑπέρβασης δὲν μπορεῖ νὰ ἐγκλεισθεῖ στὴ μεταφυσικὴ σκέψη¹.

Συνεπῶς ἀνακύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποδιάρθρωσης τῆς μεταφυσικῆς, γιὰ νὰ δισωθοῦν ἡ μεταφυσικότητα τῆς ὑπαρξῆς, ἡ ἀνοιχτότητα τοῦ ἐρωτήματος περὶ Θεοῦ καὶ ἡ αὐθεντικὴ σχέση ὑπαρξῆς καὶ λόγου. Ἀκριβῶς ἡ συστατικὴ ἔντασι μεταξὺ μεταφυσικότητος καὶ μεταφυσικῆς μετατρέπεται τὴ μεταφυσικὴ σὲ συμβάν τόσο ἀναπόφευκτο ὅσο ἀναπόφευκτη εἶναι καὶ ἡ κριτικὴ τῆς μεταφυσικῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ Κυριαζόπουλος δὲν ἐξαιρεῖ οὔτε τὸ εἶναι τοῦ Heidegger². Μὲ αὐτὴ τὴν ἀναφορὰ γίνεται σαφές ὅτι ὁ Κυριαζόπουλος, παρὰ τὸν μετασχηματισμὸ ὀρισμένων στοιχείων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Heidegger, δὲν θεωρεῖ τὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ ὡς ἰσοδύναμο τοῦ ἐρωτήματος περὶ τοῦ εἶναι καὶ ἀπορρίπτει καὶ τὴ φιλοσοφικὴ πρότασι τοῦ Heidegger. Συγχρόνως ὁμοίως ὁ Κυριαζόπουλος ἀπορρίπτει καὶ θε ἰδέα «θεμελιώδους ὄντολογίας» ἢ «πρώτης φιλοσοφίας»³ ὡς στοιχεῖο ὀρθολογιστικῆς προκατάληψης. Συνεπῶς ἡ μεταφυσικὴ δὲν ἐξαλείφεται, οὔτε ὑφίσταται γιὰ πρώτη φορὰ κρίσις, οὔτε ἔχει πεθάνει, γιὰ νὰ χρειάζεται νὰ ἀναστηθεῖ. Ἀντιθέτως ἡ κρίσις καὶ ἡ κριτικὴ τῆς μεταφυσικῆς συμβαδίζουν, καθόσον ἡ μεταφυσικὴ θὰ χρεώνεται τὴν ἀναυθεντικότητά καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀσκει αὐτοκριτικὴν.

Ὡστόσο ὑπάρχει κάποια συγκεκριμένη δυνατότητα, ἡ ὁποία ἐπιτρέπεται στὴν ὑπαρξὴ νὰ περιορίσει τὴ μεταφυσική. Ἡ ὑπαρξὴ πρέπει νὰ μάθει

1. δ.π. σ. 217. Σύγκρ. K. Jaspers, *Philosophie*. Zweite, unveränderte Auflage. Berlin, 1948 σ. 683.

2. Κυριαζόπουλος δ.π. σ. 217.

3. δ.π. σ. 217.

νά ζεῖ μετὰ τὴ θεμελιώδη ἀντίφαση, τὴν ὁποία ὁ Κυριαζόπουλος προσδιορίζει μετὰ τὴ φαινομενολογία τῆς ἀντίφασης. Ἡ γνώμη τοῦ Κυριαζόπουλου εὐρίσκεται μετὰ τῆς γνώμης τοῦ θεολόγου Tillich καὶ τῆς γνώμης τοῦ φιλοσόφου Heidegger, σύμφωνα μετὰ τὰ σχετικὰ παραθέματα. Ὁ Tillich συνδέει τὴν ἀντίφαση μετὰ τὴν ἀντιπροσώπωση, ἡ ὁποία ὁμοῦς ἔχει παρὰστατικὸ χαρακτῆρα. Κατὰ τὸν Tillich, ὅπως τὸν ἀποδίδει ὁ Κυριαζόπουλος, ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ὑπερβαίνει τὸ περιεχόμενό της, καθόσον τὸ περιεχόμενο τῆς συνείδησης, ἡ ὁποία νοεῖ τὴν ἔννοια, ἀντιπροσωπεύει μόνον τὴν ἔννοια καὶ ὑπολείπεται τῆς ἔννοιας¹. Κατὰ τὸν Heidegger τὸ εἶναι, ὃν καὶ εἶναι τὸ ἐγγύτατον, παραμένει ὡς πρὸς τὴν ἐγγύτητα σὲ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο². Ὁ Κυριαζόπουλος δέχεται ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ πιὸ σημαντικὴ καὶ ἡ πιὸ ἀντιφατικὴ ἔννοια τοῦ λόγου, ἡ ὁποία δὲν ἐγκλείεται στὰ μεταφυσικὰ καὶ θεολογικὰ συστήματα, καθόσον αὐτὰ ἀκριβῶς ἀποβλέπουν στὴν ἄρση τῆς ἀντίφασης καὶ στὴν ὀρθολογικὴ «ἀποκατάσταση» τῆς ἔννοιας ἐκτὸς τῶν ἀντιφάσεων κάθε μορφῆς. Ἀκριβῶς ἡ ἱστορία τῆς θεολογίας δείχνει ὅτι ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἐδοκίμασε ὅλους τοὺς τρόπους γιὰ νὰ ἀποφορτίσει αὐτὴν τὴν ἀντίφαση καὶ πάντοτε κατέληξε στὴν πλάνη³.

Ἄν ὁμοῦς ὁ λόγος δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει μετὰ ἀντιφάσεις καὶ ἐπιδιώκει νὰ κατοχυρώσει τὴ γνώση μετὰ ἀποδείξεις, ἡ πίστη ὡς βιωματικὴ βεβαίωση τῆς μεταφυσικότητας ζεῖ ἀπὸ τὴ θεμελιώδη ἀντίφαση. Κατὰ τὸν Κυριαζόπουλο ἡ πίστη ὑπερβαίνει τὴς ἀπαιτήσεις τοῦ λόγου, καθόσον δὲν εἶναι λογικὴ ἀπόδειξη, δὲν αἶρει τὴς ἀντιφάσεις μετὰ τὸ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου τῆς γνώσης, ἐνῶ συγχρόνως ἡ πίστη ὑπερβαίνει τὴ λογικὴ σκέψη καὶ ἀποτελεῖ μυστήριον καὶ ὑπαρξιακὴ ἐπιτέλεση⁴. Ὑπὸ αὐτὸ τὸ πρῖσμα ἀνακύπτει καὶ ὁ ἀναπροσανατολισμὸς τοῦ λόγου. Ὁ λόγος περιορίζει τοὺς γνωσιοκρατικοὺς στόχους του καὶ γίνεται «praeparatio existentialis», ἐφόσον ἀκριβῶς προετοιμάζει τὴ στροφή ἀπὸ τὸ Ἐγὼ-Αὐτὸ στὸ Ἐγὼ-Σὺ, ἀπὸ τὴ διεξοδικὴ ἐκθεση στὸν ἄμεσο διάλογον, ἀπὸ τὴν οὐσία στὸν σύνδεσμον⁵. Ἀντὶ γιὰ τὴν ὑπερτροφικὴ συμπύκνωση τοῦ λόγου στὸ Ἐγὼ, προβάλλεται ἡ διαλογικὴ διάκριση τῆς παρουσίας του στὸ Ἐγὼ-Σὺ μετὰ τὴν προϋπόθεση ὅτι τὸ Σὺ εἶναι ὁ Θεός. Παρὰ τὴς ὅποιες παραπομπὰς σὲ χριστιανοὺς θεολόγους, ὁ Κυριαζόπουλος ἀντλεῖ πλέον στοιχεῖα ἀπὸ τὴ διαλογικὴ φιλοσοφία τοῦ Martin Buber καὶ συνάμα τεί-

1. δ.π. σ. 200.

2. δ.π. σ. 200.

3. δ.π. σ. 201-202.

4. Βλ. τὴ διεξοδικὴ ἐκθεση δ.π. σ. 222-226.

5. δ.π. 211.

νει νὰ τονίσει τὴν παλαιδιαθηκικὴ ἐμπειρία τοῦ «Θεοῦ τοῦ συνδέσμου»¹. Συγχρόνως ὅμως ὁ Κυριαζόπουλος προσδιορίζει τὸ πλαίσιο τῆς μεταφυσικῆς ἀνθρωπολογίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν τρίτη φάση τοῦ φιλοσοφικοῦ σχεδιάσματος του.

4. Μεταφυσικὴ ἀνθρωπολογία;

Ἡ τρίτη φάση τοῦ φιλοσοφικοῦ σχεδιάσματος τοῦ Κυριαζόπουλου μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς «μεταφυσικὴ ἀνθρωπολογία» μὲ ἐρωτηματικό, γιὰ νὰ ὑποδηλωθεῖ ἓνα σημαντικὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖο ἔχει νὰ λύσει ὁ Κυριαζόπουλος, ἐφόσον ἔχει ἀπορρίψει τὴν ἰδέα τῆς θεμελιώδους ὄντολογίας ἢ τῆς πρώτης φιλοσοφίας καὶ ἔχει ὑπαινιχθεῖ τὴ δυνατότητα ἀλλαγῆς τῆς μεταφυσικῆς². Ὁ νέος δρόμος τῆς μεταφυσικῆς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐπανάληψη τῆς μεταφυσικῆς τῆς οὐσίας ἀλλὰ ἡ ἐρμηνευτικὴ διασάφηση τῆς σχέσης Ἐγὼ-Σὺ καὶ μάλιστα τῆς σχέσης, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἄλλη ὅψη τῆς ἀντίφασης μεταξὺ μέγιστης ἐγγύτητος καὶ συναφοῦς μέγιστης ἀπόστασης. Ἐφόσον τὸ ἀπόλυτο ὑπερβατικὸ Σὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει τὴν αὐτοτελῆ ἀφετηρία τῆς ἐρμηνείας, διότι τότε θὰ προέκυπτε μιὰ ἄλλη μορφή τῆς παλιᾶς γνωσιοκρατικῆς πρόσβασης στὴν οὐσία, καὶ ἐφόσον τὸ Ἐγὼ ἐπίσης δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει τὴν αὐτοτελῆ ἀφετηρία τῆς ἐρμηνείας, διότι τότε θὰ ἐπαναλαμβανόταν ἡ «ὑβρις» τῆς αὐτοθέωσης τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἀπομένει παρὰ ἡ μεταφυσικὴ ἐρμηνεία τῆς ἔννοιας τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ μάλιστα αὕτὴ ἡ μεταφυσικὴ ἐρμηνεία πρέπει νὰ στηρίζεται στὴ σχέση Ἐγὼ-Σὺ. Καὶ ἀφοῦ ἡ παλιὰ γνωσιοκρατικὴ μεταφυσικὴ δὲν κατόρθωσε νὰ ὑπερβῇ τὴ σχέση Ἐγὼ-Αὐτό, ἀπομένει κατὰ τὸν Κυριαζόπουλο ὁ πρωτογενὴς χῶρος τῆς θρησκείας, «ὁ χῶρος τοῦ Σὺ», στὸν ὁποῖο περιορίζεται ἡ ὑπερτροφία τοῦ Ἐγὼ καὶ φανερώνεται καὶ τιμᾶται ἡ σχέση Ἐγὼ-Σὺ ὡς προοπτικὴ τῆς ὑπέρβασης³.

1. δ.π. σ. 210 σύγκρ. καὶ σ. 211. Στὴν πρώτη περίπτωση ὁ Κυριαζόπουλος παραπέμπει στὸν Martin Buber καὶ υἱοθετεῖ ὁρισμένα ἐπιχειρήματά του. Ὁ Κυριαζόπουλος ἀναφέρει τὰ ἐξῆς ἔργα: M. Buber, *Gottesfinsternis. Betrachtungen zur Beziehung zwischen Religion und Philosophie*. Zürich, 1953 καὶ M. Buber, *Ich und Du. Dialogisches Leben*. Zürich, 1947. Ἐὰς σημειωθεῖ ὅτι στὴ βιβλιογραφία τοῦ ἔργου τοῦ Κυριαζόπουλου *Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ* δ.π., σ. 267 δὲν ἀναφέρονται ὅλα τὰ δημοσιεύματα, στὰ ὁποῖα παραπέμπουν οἱ σημειώσεις. Σὲ δύο περιπτώσεις ὁ Κυριαζόπουλος παραπέμπει καὶ σὲ ἀδημοσίευτο κείμενο (διάλεξη) τοῦ Heidegger (Κυριαζόπουλος δ.π. σελ. 262 σημ. 26) καὶ σὲ παραδόσεις τοῦ Jaspers (Κυριαζόπουλος δ.π. σελ. 248, σημ. 86). Ἴσως τὸ «Ἀρχεῖο» Κυριαζόπουλου νὰ περιέχει ἀκόμη αὐτὰ τὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα κείμενα.

2. Κυριαζόπουλος δ.π. σ. 215-217.

3. Σπ. Κυριαζόπουλος, *Ἐλευθερία καὶ αὐθυπέρβασις*. Ἀθῆναι, 1962 σ. 11.

Βεβαίως είναι δικαιολογημένες οι πιθανές επιφυλάξεις απέναντι στη γνώμη του Κυριαζόπουλου ότι η θρησκεία είναι ο χώρος του Σύ. Αύτος ο προσδιορισμός της θρησκείας δεν επιτρέπει τη θεματοποίηση των θρησκειών, οι οποίες παρουσιάστηκαν στην ιστορία. Ο Κυριαζόπουλος όμως δεν επιδιώκει να διατυπώσει έναν όρισμό της θρησκείας, ο οποίος να μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βάση για την επιστημονική έρευνα. Επίσης δικαιολογημένες μπορούν να είναι οι αντιρρήσεις για «τόν καταστασιακό» προσδιορισμό της θρησκείας μετά δηλαδή την παλαίωση της μεταφυσικής και της θεολογίας και την αποτελμάτωση της ιστορίας. Ο Κυριαζόπουλος όμως αποδέχεται ως δεδομένη αυτή την «ιστορική κατάσταση», ή οποία δεν στερεΐται προοπτικής, και συνάμα αποδέχεται το δικαίωμα της συγκεκριμένης ύπαρξης να ξαναρχίζει κατά το μέτρον των όριων της την ιστορία. Πράγματι ο Κυριαζόπουλος αναλαμβάνει να έρμηνεύσει τη μεταφυσικότητα και να περιορίσει την υποκατάσταση της πρωτογενούς θρησκευτικότητας δια του αυτόνομημένου στοχασμού, καθόσον δεν είναι δυνατόν να γίνεται λόγος για θρησκευτικότητα, όταν το θρησκευτικό φαινόμενο αντιμετωπίζεται ως έρευνητικό αντικείμενο ή «αλέθεται» από τον άπειρο στοχασμό. Χωρίς αμφιβολία ο Κυριαζόπουλος στρέφεται εναντίον της υπερτροφίας του στοχασμού και μάλιστα χαρακτηρίζει την αλλαγμένη μεταφυσική, τη «φιλοσοφία», της οποίας ο ίδιος παρέχει απτά δείγματα, ως «τό έλλογον τέμενος του κατ' έξοχόν»¹, της υπερβατικότητας. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι ο Κυριαζόπουλος υποδηλώνει, ότι και η φιλοσοφία ακόμη έχει φθαρεί από την πολλή χρήση, όταν ο ίδιος σημειώνει ότι «Κοινώς ονομάζεται το τέμενος αυτό φιλοσοφία»².

Με αυτές τις θέσεις του ο Κυριαζόπουλος προσεγγίζει όρισμένες απόψεις του Buber και του Jaspers. Ός προς τη θρησκευτική ύφή της διαλογικής αρχής Έγώ-Σύ ο Κυριαζόπουλος συμφωνεί, όπως ήδη αναφέρθηκε, προς τον Buber. Άλλά διαφέρει από τον Buber, εφόσον -ιδίως στο δεύτερο βιβλίο- θέτει και τη φιλοσοφία ως διακριτήν δραστηριότητα του πνεύματος υπό τη διαλογική αρχή, χωρίς όμως να την έξαρτά από την παλαιοδιαθηκική έμπειρία περί Θεού. Έκτός αυτών η διαφορά είναι εμφανής, όταν ο Κυριαζόπουλος ανατρέχει στην ορθόδοξη θεολογία και στην Καινή Διαθήκη³, χωρίς βεβαίως να επικαλείται το κριτήριο της εκκλησιαστικότητας, δηλαδή τη συμφωνία των απόψεών του προς την εκκλησιαστική δογματική. Πρέπει συνεπώς να κατανοήσουμε αυτές τις αναδρομές ως δικαίωμα του συγκεκριμένου ανθρώπου να έχει έκπεφρασμένη γνώμη για τα

1. δ.π. σ. 126.

2. δ.π. σ. 126. Είναι οι τελευταίες λέξεις του βιβλίου.

3. δ.π. π.χ. σ. 30, σ. 36, σ. 38, σ. 39.

στοιχεῖα ποὺ προσδιορίζουν τὸν εὐρύτερο ὀρίζοντα τοῦ πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο αὐτὸς προέρχεται. Ὡς πρὸς τὴν ἐμφαση στὴν πίστη ὁ Κυριαζόπουλος συμφωνεῖ μὲ τὸν Jaspers (καὶ διαφέρει ἀπὸ τὸν Buber), καθόσον ἡ πίστη κυμαίνεται μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ θρησκείας καὶ ἀποτελεῖ τὴ βιωματικὴ βεβαιότητά τῆς ὑπαρξῆς γιὰ τὸ Σὺ ὡς τὸν Θεὸ ἢ ὡς «τὸ ὑπερβάλλον»¹. Ἐπίσης ὁ Κυριαζόπουλος συμφωνεῖ μὲ τὸν Jaspers ὡς πρὸς τὴ σημασία τῆς ἀγάπης γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ γιὰ τὸν ὑπερβατικὸ κατὰ δωρεὰν χαρακτήρα της². Καὶ γιὰ τοὺς δύο ἡ ἀλλαγμένη μεταφυσικὴ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐξετάσει τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς ἀγάπης.

Ἡ ἀλλαγμένη μεταφυσικὴ τοῦ Κυριαζόπουλου ὡς μεταφυσικὴ ἀνθρωπολογία ἀποφεύγει τὴν ἀνθρωπολογικὴ ἀναγωγὴ τῆς παλιᾶς μεταφυσικῆς ἀκριβῶς παίρνοντας ὡς ἀφετηρία τὴ σχέση Ἐγὼ-Σὺ, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ ἀναγνωσθεῖ ὡς πόλωση ἢ ὡς διαζευτικὴ ἐπιλογὴ ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου σημείου ἀναφορᾶς. Ὁ Κυριαζόπουλος ὑπογραμμίζει καὶ ἐρμηνεύει, γιὰτὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐγκλωβίζεται στὸ ἐγὼ, γιὰτὶ «ἡ μεταφυσικὴ παρουσία τοῦ κατ' ἐξοχήν» συνάπτεται πρὸς τὸν ἄνθρωπο³. Ἐδῶ ἐγκυβύει καὶ ἡ σημαντικὴ διαφορά τῆς μεταφυσικῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ Κυριαζόπουλου ἀπὸ τίς κυριότερες ἐκδοχὰς τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας, ὅπως ἐκεῖνες τοῦ Scheler, τοῦ Plessner καὶ τοῦ Gehlen. Ἐνῶ γιὰ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς φιλοσόφους ἡ ἀφετηρία γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα γιὰ τὴ βιολογικὴ ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Κυριαζόπουλος ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴ μεταφυσικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ὅμως εἶναι πραγματικὴ στὴν πρωταρχικὴ σχέση Ἐγὼ-Σὺ⁴.

Ἡ μεταφυσικότητα δὲν εἶναι κατηγορήμα ἐνὸς ὑποκειμένου ἢ ιδιότητα μιᾶς οὐσίας. Ὅπωςδὴποτε ὁ Κυριαζόπουλος προβάλλει τὴ θρησκευτικὴ βάση τῆς σχέσης Ἐγὼ-Σὺ καὶ ἀπονέμει στὴ θρησκεία τὸν ρόλο τῆς «magistra philosophiae», γιὰ νὰ προσφέρει στὴ φιλοσοφίαν τὸν μῦθο, ὁ ὁποῖος θὰ τὴν βοηθήσει νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸν λαβύρινθο τῆς γνωσιοκρατικῆς μεταφυσικῆς τῆς οὐσίας. Ἐφόσον ἡ φιλοσοφία ἐπιτελέσει τὴ στροφή ἀπὸ τὴν οὐσία στὴν ὑπαρξὴ, ὑπερβαίνει τὸν μαθητικὸ ρόλο της.

1. δ.π. σ. 67-68. Σύγκρ. καὶ K. Jaspers, *Der philosophische Glaube*. München, 1948, στὸ ὁποῖο ὁ Κυριαζόπουλος, *Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ* παραπέμπει ἐπανειλημμένως - π.χ. βλ. σελ. 238 σημ. 353, σελ. 251 σημ. 68 (στὴ δευτέρῃ περιπτώσει ἀναφέρεται καὶ ὁ τίτλος στὰ ἑλληνικά) - ἀλλὰ δὲν τὸ ἀναφέρει στὴ βιβλιογραφία.

2. Κυριαζόπουλος, *Ἐλευθερία καὶ αὐθυπέμβασις* δ.π. σ. 47-60. Σύγκρ. K. Jaspers, *Von der Wahrheit*. München, 1947 κυρίως τὸ τρίτο μέρος, ὅπου ἡ ἀγάπη συνάπτεται πρὸς τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν τελείωσιν τῆς ἀλήθειας στὸ φιλοσοφεῖν.

3. Κυριαζόπουλος δ.π. σ. 61 καὶ κυρίως σ. 64.

4. Βλ. τίς κριτικὰς παρατηρήσεις τοῦ Κυριαζόπουλου γιὰ τὴ σύγχρονη ἀνθρωπολογία γενικῶς δ.π. σ. 74-75.

Τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ αὐθυπέμβαση, δηλαδή ἡ ὑπερβατικὴ κίνησις τοῦ Ἐγὼ πρὸς τὸ Σὺ, κατὰ τὴν ὁποία τὸ Ἐγὼ ὑπερβαίνει τὸν αὐτοεγκλεισμό του καὶ ἀποκαθιστᾷ τὴ γνήσια ταυτότητα του ὡς ἀνοιχτὴ σχέση καὶ ὄχι ὡς οὐσία¹. Κατὰ τὸν Κυριαζόπουλο ἡ σχέση Ἐγὼ-Σὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς σχέση οὐσίας οὔτε ὑπὲρ τοῦ Ἐγὼ οὔτε ὑπὲρ τοῦ Σὺ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ αἰτούμενο, ἡ ἐσωτερικευσις τοῦ αἰτήματος τοῦ «κατ' ἐξοχήν»². Τὸ «κατ' ἐξοχήν» ὁμῶς «εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον μία συμβολικὴ ἔκφρασις διὰ τὸν πυρῆνα, ἐκ τοῦ ὁποίου βλαστάνει ὁ ἄνθρωπος», ὅπως γράφει ὁ Κυριαζόπουλος³. Τὸ «κατ' ἐξοχήν» εἶναι τὸ «ὑπερβάλλον», ἡ ὑπερβατικότης τῆς σχέσεως Ἐγὼ-Σὺ, ἡ ὁποία προσφέρεται ὡς δωρεὰ σὲ αὐτὴν τὴν ἀνοιχτὴ προοπτικὴ. Μία γνωσιοκρατικὴ προσέγγισις θὰ προϋπέθετε τὴ γνώσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ὁμῶς εἶναι τὸ αἰτούμενο καὶ ὄχι τὸ στατικὸ δεδομένο. Καὶ μάλιστα ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ αἰτούμενο καὶ γιὰ περιοχές, οἱ ὁποῖες ἄλλοτε ἀνῆκαν στὸ ἀπόλυτο πνεῦμα. Ὡστόσο ὁ Κυριαζόπουλος δὲν υἱοθετεῖ κάποια ἀνθρωπολογικὴ ἀναγωγὴ, ὅπως ἄλλοτε εἶχε προβάλει ὁ Feuerbach. Γι' αὐτὸ ὁ Κυριαζόπουλος γράφει ὅτι «Ἄ ν θ ρ ω π ο ς εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ αἶτημα τοῦ κατ' ἐξοχήν. Τέχνη, θρησκεία, ἠθικὴ καὶ φιλοσοφία ἀποτελοῦν ἀνοίγματα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος χωρεῖ εἰς τὸ κατ' ἐξοχήν»⁴.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ μεταφυσικὴ ἀνθρωπολογία ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Κυριαζόπουλο τὴν ἀλλαγμένη μεταφυσικὴ, ἡ ὁποία ὁμῶς δὲν εἶναι πλέον οὔτε μεταφυσικὴ τῆς οὐσίας οὔτε καὶ πρώτη φιλοσοφία. Ἡ ὑπερβατικότης, τὸ «ὑπερβάλλον», δὲν εἶναι ἓνα αὐτοτελὲς στατικὸ στοιχεῖο οὔτε τὸ γίγνεσθαι τῆς οὐσίας, ἀλλὰ εἶναι τὸ ὑπερβάλλον καὶ δωρίζον Σὺ, μὲ τὸ ὁποῖο συναντᾶται ὁ ἄνθρωπος. Συνεπῶς δὲν ὑπάρχει τὸ ἀπολύτως πρῶτον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξαρτῶνται τὰ πάντα ἢ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ περικλεισθεῖ στὴν ἀρχικὴ καὶ θεμελιώδη πρότασις μιᾶς πρώτης φιλοσοφίας. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ σχέση Ἐγὼ-Σὺ, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ ρευστὴ ἀσυμμετρίαν καὶ ἔτσι ἀποκλείει τὴν ἀναγωγὴν στὸ ἓνα ἢ στὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο σημεῖα ἀναφορᾶς, δηλαδή ἀποκλείει τὴν ἀνάδειξιν ἑνὸς αὐτοτελοῦς καὶ ἀπολύτως πρώτου στοιχείου.

5. Ἐπισημάνσεις

Ἀνεξαρτήτως τῶν κριτικῶν ἀντιρρήσεων ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν θέσεων ἄλλων φιλοσόφων τὸ φιλοσοφικὸ σχεδιάσμα τοῦ Κυριαζόπουλου

1. δ.π. σ. 60.

2. δ.π. σ. 64.

3. δ.π. σ. 64.

4. δ.π. σ. 64 σύγκρ. καὶ σ. 67-68.

ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες προτάσεις τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τῆς μεταφυσικῆς. Βεβαίως ἡ δικαιολογία τῶν «προλεγόμενων» συνδέεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μὲ τὴν κριτικὴ τῆς μεταφυσικῆς. Ὁ Kant στὰ *Προλεγόμενα* σὲ κάθε μέλλουσα μεταφυσική, ἡ ὁποία θὰ δύναται νὰ προβληθεῖ ὡς ἐπιστήμη (1783) προσφέρει μιὰ προκαταρκτικὴ ἄσκηση γιὰ τὴν ἀλλοχγμένη μεταφυσική, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκασία, ἐπειδὴ ἡ παλαιότερη μεταφυσική, ἡ ὁποία ἐξελάμβανε ὡς δεδομένη τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου, στηριζόταν σὲ λογικὰ σφάλματα καὶ ἦταν μιὰ πλάνη.

Ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος στὰ *Μεταφυσικῆς προλεγόμενα*. Ὁ ἄνθρωπος - Ὁ κόσμος - Ὁ Θεός (1956) ἐπικρίνει τὰ *Προλεγόμενα* τοῦ Kant ὡς τὸ προοίμιο ἑνὸς βιβλίου, τὸ ὁποῖο ὁ Kant παρὰ τὴν ὑπόσχεσή του δὲν κατόρθωσε νὰ γράψει, ἀφοῦ μὲ τὴ φιλοσοφία του κατήγγησε τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου, δηλαδὴ τὴν ἴδια τὴ μεταφυσική. Ἀντιθέτως ὁ Κανελλόπουλος γράφει τὰ δικά του *Μεταφυσικῆς προλεγόμενα* ὡς τὴν εἰσαγωγὴ ἑνὸς βιβλίου, τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ γραφεῖ, ἐπειδὴ ἡ μεταφυσικὴ εἶναι πάντοτε ὑπὸ ἐκκίνηση καὶ κατευθύνεται πρὸς τὴν οὐσιαστικὴ ἀρχή, πρὸς τὸ ἄπειρο, πρὸς τὸν Θεὸ καὶ ὄχι πρὸς τὴν τελικὴ θεωρία.

Ὁ Κυριαζόπουλος στὰ δικά του *Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ* (1960) δὲν θέτει εὐθέως τὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ, ὅπως ἡ πεπαλαιωμένη ὄντοθεολογία, ἀλλὰ προετοιμάζει τὸν χῶρο γιὰ τὴ συνειδητοποίηση τοῦ ἐρωτήματος ὑπὸ νέους ὅρους. Τὰ *Προλεγόμενα* τοῦ Κυριαζόπουλου εἶναι ἀντιμεταφυσικῆς προλεγόμενα.

Ἡ κριτικὴ τῆς μεταφυσικῆς, ὅπως εἶχε κυρίως διατυπωθεῖ ἀπὸ τὸν Heidegger καὶ τὸν Jaspers, ἀποτέλεσε τὴν ἀφετηρίαν γιὰ ἀνάλογα φιλοσοφικὰ ἐγχειρήματα καὶ ἄλλων σημαντικῶν ἐκπροσώπων τῆς γενιᾶς τοῦ 1960, στὴν ὁποία ἀνήκει καὶ ὁ Κυριαζόπουλος. Ἄς ἀναφέρω ἐδῶ τὸ ἔργο τοῦ Νικολάου Νησιώτη *Ὑπαρξισμὸς καὶ χριστιανικὴ πίστις* (1956), τὸ ὁποῖο εἶναι μιὰ φιλοσοφικὴ ἀνάλυση τοῦ ὑπαρξισμοῦ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας καὶ ὡς πρὸς ὀρισμένα θέματα βρίσκεται κοντὰ στὴ φιλοσοφία τοῦ Kierkegaard. Ὁ Κυριαζόπουλος καὶ ἀργότερα καὶ ὁ Νησιώτης ἔφυγαν βιαστικὰ καὶ ἀπροσδόκητα ἀπὸ αὐτὸν τὸν κόσμο.

DIE KRISE DER METAPHYSIK UND DIE FRAGE NACH GOTT IN DER AUFFASSUNG VON SPYROS KYRIAZOPOULOS

(Zusammenfassung)

Spyros Kyriazopoulos (1932-1977) hat unter dem Einfluß von Heidegger, Jaspers und Buber eine Revision der Metaphysik unternommen. Aus seinen zwei Frühwerken, nämlich aus den *Prolegomena zur Frage nach Gott* (Athen, 1960) und aus *Freiheit und Selbsttranszendierung* (Athen, 1962), ergibt sich ein philosophisches Projekt in drei Abschnitten, die sich entsprechend als Kritik der Ontotheologie, als Phänomenologie der Metaphysizität und als metaphysische Anthropologie bezeichnen lassen.

Die Kritik der Ontotheologie wendet sich gegen die Substanzmetaphysik und gegen die christliche Theologie, denn beide haben Gott als das Seiende mißverstanden, das dem Erkenntnisvermögen des Menschen zur Verfügung steht. Wie Kyriazopoulos meint, habe die ontotheologische Interpretation die Transzendenz Gottes und zugleich das eigentliche metaphysische Verhältnis des Menschen zu Gott verschleiert; denn das ursprünglich Metaphysische, die Metaphysizität, sei die *Relation* von Mensch und Gott und nicht die *Substanz* Gottes.

Die Phänomenologie der Metaphysizität erbringt den Nachweis, daß sich die Metaphysik aus der Anwesenheit der Metaphysizität innerhalb der Zeit ergeben hat. Die Zeitlichkeit ist der Horizont sowohl der substanzialistisch und kognitivistisch mißverstandenen Metaphysik als auch der Erhellung der Metaphysizität. Somit sind die Dauer und die Krise der Metaphysik unvermeidlich und die Kritik der Metaphysik notwendig. Dabei ergibt sich, daß die Metaphysizität kein Prädikat einer Substanz sein kann. Im eigentlichen Sinne ist sie die ursprüngliche Relation von Ich-Du, die sich sowohl in der Frage nach Gott als auch im fundamentalen Widerspruch der grösseren Ferne Gottes bei gleichzeitiger großer Nähe Gottes kundtut.

Unter diesem Aspekt ist die metaphysische Anthropologie die veränderte Metaphysik, die die Wende von der Substanz Gottes zur Relation Ich-Du vollzogen hat. Dann wird der Mensch als die sich

transzendierende Existenz verstanden, die mit der «metaphysischen Anwesenheit des katexochen», nämlich des Über-sich-hinausgreifenden verbunden ist. Zugleich ist die Selbsttranszendierung ein Geschenk, das der Existenz in der ursprünglichen Relation Ich-Du erteilt wird und die metaphysische Freiheit des Menschen ausmacht.

Allerdings ist die metaphysische Anthropologie für Kyriazopoulos keine «erste Philosophie», weil es kein absolut Erstes im Sinne der traditionellen Substanzmetaphysik gibt. Das Erste ist die Relation Ich-Du, die durch fließende Inkommensurabilität charakterisiert ist und deswegen jede Reduktion auf das eine oder das andere ihrer Relata ausschließt.

Georgia Apostolopoulou